

Monok István

BATTHYÁNY BOLDIZSÁR, A FRANCIÁS

Ötvös Péter Batthyány Boldizsárról rajzolt arcképe a szakirodalmi hagyományt követve joggal emeli ki, hogy a főúr ifjúkori franciaországi élményei (1559–1561) több tekintetben is meghatározóak voltak számára. Nem egyszerűen kulturális ízlését befolyásolta ez a vendégeskedés a királyi udvarban,¹ hanem elkötelezett protestáns is tette. Ötvös még azt is megkockáztatja, hogy kriptokálvinizmusának gyökerei Franciaországban keresendők.² Mivel minden szakíró kiemeli a jelenséget³ – franciás ízlés a 16. századi Magyarországon ritka dolog –, kíváncsiak voltunk, vajon könyvtárának rekonstrukciója igazolja-e az állítást: Boldizsár franciás műveltségű volt. Ha ez igaz, lássuk közelebbről, mit jelentett ez!

A franciaországi, vagy francia eszmék magyarországi befogadástörténetében a 16. század nem tartozik a legkiemelkedőbbek közé.⁴ Annak ellenére így van ez, ha tudjuk, hogy a század végén a heidelbergi egyetemre menekült hugenotta értelmiségiek – a francia-helvét központokkal együtt – jelentős magyar kapcsolatokkal bírtak. Batthyány Boldizsár azonban meghalt 1590-ben, így a „heidelbergi kohó” hatását⁵ csak fiának udvari környezete érezhette. Mindazonáltal a korai újkor

¹ Vö. ECKHARDT Sándor, *Batthyány Boldizsár a francia udvarnál*, Magyarságtudomány, 1943, 36–44.

² István MONOK, Péter ÖTVÖS, Edina ZVARA, *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek*, Eisenstadt, 2004 (Burgenländische Forschungen. Sonderband XXVI. – Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert, II), 8. (a továbbiakban: MONOK–ÖTVÖS–ZVARA)

³ IVÁNYI Béla, *Batthyány Boldizsár a könyvbarát = A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése*, s.a.r. és a függeléket összeállította HERNER János, MONOK István, Szeged, 1983 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 11) (a továbbiakban: ADATTÁR 11) 389–410; a Batthyány udvar történetére, illetve Boldizsárra vonatkozó szakirodalom bibliográfiáját lásd: MONOK–ÖTVÖS–ZVARA, *i. m.*, 236–243; ezután jelent meg: István MONOK, *Die kulturvermittelnde Rolle des Batthyány-Hofes an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert = Deutsche Sprache und Kultur, Literatur und Presse in Westungarn/Burgenland*, Hrsg. Wynfrid KRIEGLEDER, Andrea SEIDLER, Bremen, Edition Lumière, 2004, 75–90.

⁴ Vö. MONOK István, *Francia szerzők a magyar nemesség olvasmányáiban 1526–1671*, Csongrád megyei Könyvtáros, 1994, 49–60; Uő., *A francia könyv jelenléte a magyarországi olvasmányanyagban a 16–18. században = Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, szerk. FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György, Bp., MTA TTI, 2002 (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek, 2), 279–290.

⁵ A heidelbergi szellemiség magyar nyelven való jellemzésének máig használható klasszikus tanulmánya: TURÓCZI-TROSTLER József, *Szenczi Molnár Albert Heidelbergben = T.-T. J., Magyar irodalom – Világirodalom*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1961, II, 109–155.

egészét tekintve igaz, hogy a francia ízlés közvetítésében a nagy franciaországi kulturális centrumok (Párizs és Lyon) mellett számolni kell már ekkor is a Spanyol Királysághoz tartozó dél-németalföldi vallon területekkel, Genffel és a Szent Bertalan-éji mészárlás után a német választófejedelemségekben, illetve az Észak-Németalföldön letelepedő emigráns központokkal is.

Tanulmányunkban vizsgáljuk a területi, a nyelvi, a szerzői és a tematikus gallicumok jelenlétét a németújvári udvarban, vagyis minden Franciaországban, francia nyelven, francia témával, vagy francia szerzőtől bárhol megjelent kiadványt számba szeretnénk venni. Nem foglalkozunk azonban minden Elzász területén megjelent könyvvel, csak ha az francia nyelvű, francia szerző írta, vagy francia témában íródott.⁶

Külön figyelmet érdemel Boldizsár személyes kapcsolatainak rendszere is.⁷ Levelezése, udvara vendégeinek névsora azt bizonyítja, hogy a francia nyelvet nem csupán olvasásra használta. Németújvár legismertebb francia vendége Charles de l'Écluse volt, aki kiadványaival, leideni tartózkodása idején a kapcsolatok ápolásával tett jó szolgálatot a magyarországi értelmiség képzésében.⁸

Boldizsár 1559 késő ősztől több mint egy évig tartózkodott Párizsban. Magától értetődő vizsgálati szempont tehát, hogy megnézzük, az ezekben az években vagy kevéssel ez előtt megjelent helyi kiadványok milyen mértékben szerepelnek könyvei között, illetve azt, hogy a kézírásos bejegyzések, levéltári dokumentumok tanulsága szerint ezeket mikor szerezte be. Azt kell megállapítanunk, hogy nem ismerünk olyan könyvet, amelyet dokumentálhatóan Párizsból személyesen hozott volna magával. Egyetlen olyan kötetet vehetünk kézbe ma Németújváron, amellyel

⁶ A könyvtár anyagára vonatkozó eddigi források, és szakirodalom összefoglalva: MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, és ebben a kötetben Bobory Dóra Batthyány Boldizsár leveleinek a könyvbirtoklásra vonatkozó részeit is kiadta. Emellett külön hivatkozunk itt a következő munkákra: Theodor TABERNIGG OFM, *Standort Katalog der Bibliothek in Güssing*, Manuskript, Güssing, 1972; Arnold MAGYAR, *340 Jahre Franziskaner in Güssing (1638–1978)*, Graz, Selbstverlag des Franziskanerklosters, 1980, 236–269; Liesbeth PUMM, *Die Klosterbibliothek Güssing. Ein Zeitzzeuge der Reformation und Gegenreformation im burgenländischen Raum*, Diplomarbeit an der Univ., Manuskript, Wien, 1992.

⁷ BARLAY Ö. Szaboles, *Boldizsár Batthyány und sein Humanisten-Kreis*, Magyar Könyvszemle, 95(1979), 231–251; Uő., *Elias Corvinus és magyar barátai*, Magyar Könyvszemle, 93(1977), 345–353; BOBORY Dóra, *Batthyány Boldizsár és humanista köre. Erudíció, természettudomány és mecenatúra egy 16. századi főúr életében*, Századok, 139(2005), 923–944; vö. még: MONOK István, *Württembergi exulánsok Batthyány Ferenc udvarában*, Magyar Könyvszemle, 119(2003), 205–211; Uő., *Die Bibliothek des Johann Jacob Knaus. Die Reste einer württembergischen protestantischen Bibliothek in Güssing = Jahrbuch des Ungarischen Kulturinstitutes in Stuttgart*, Hrsg. Gyula KURUCZ, Stuttgart, 2003, 138–146; Uő., *Exulanten aus Bayern, Oberpfalz und Pfalz an Batthyány-Hof an der Wende des 16. und 17. Jahrhunderts*, Ungarn Jahrbuch 2004, München, 2005, 225–234.

⁸ Összefoglalóan, bibliográfiával lásd: *Führer durch die Clusius-Gedächtnisstätten in Güssing*, bearb. von Stephan AUMÜLLER. Mit zwei Beiträgen von Otto GUGLIA, Eisenstadt, 1973; *Festschrift anlässlich der 400jährigen Wiederkehr der wissenschaftlichen Tätigkeit von Carolus Clusius (Charles de l'Écluse) im pannonischen Raum*, Eisenstadt, 1973 (Burgenländische Forschungen, Sonderheft 5).

kapcsolatban felmerül a gyanúnk, hogy Batthyány személyesen is ismerte André Wechel párizsi hugenotta kiadót, aki később Frankfurtban telepedett le, és folyamatosan kapcsolatban maradt vele.⁹ A kötet Franciscus Duaraenus két munkáját tartalmazza, az egyik az egyházzól, a másik a francia egyháznak a pápától való függetlenségének szükségességéről szól. A kötet 1557-ben jelent meg.¹⁰

Az antik szerzők igényes szövegkritikai kiadásaiban, illetve a közel kortárs humanista szerzők műveinek közreadásában a bázeli és a párizsi kiadók versengtek a 16. század első két harmadában. A Batthyány Boldizsár könyvtárában fennmaradt, illetve ismert 670 könyv között számos, e tematikus csoportban megjelent kötet található. Ezek közel 80%-a azonban bázeli (Amerbach, Frobenius, Oporinus és főként Petrus Perna) vagy velencei kiadás. A franciaországiak és a francia szerzőjük persze így is rangosak. Közülük négyről tudjuk, hogy Carolus Clusius adta Boldizsárnak ajándékba: a zürichi kiadású (1555) Terentius, amelyet a lyoni Petrus Menenius és Marc-Antoine Muret kommentált, Clusius 1559-ben vásárolta Antwerpenben;¹¹ Párizsban 1561-ben vette meg a párizsi kiadású (1550) Thomas Linacer-féle latin nyelvtankönyvet,¹² és az ugyancsak helyben megjelent (1534) retorika tankönyvet, amelyet Hadrianus Cardinalis írt;¹³ 1562-ben vásárolta az 1542-ben Párizsban megjelent Quintilianusokat is (Robert Estienne és Simon Colines kiadásai), amelyeket egy kötetbe kötettett,¹⁴ mielőtt Németújváron a főúrnak ajándékozta őket.

Erhardt Widmar gráci könyvkereskedőtől Boldizsár 1584-85-ben vásárolt két Cicero-kommentárt (Paolo Manutio, Simon Du Bois illetve Hubert Susanneau írta ezeket), frankfurti (1580, André Wechel), illetve strasbourgi (1576, Josias Rihel) kiadásban,¹⁵ továbbá a René Guillon jegyzetelte Nicolaus Clenardus göröggrammatikát (Köln, 1560)¹⁶ és egy Párizsban, 1576-ban megjelent (Jean Macé) Plautust, Justus Lipsius kiadását.¹⁷ Feltehetően a választás a kiadó személye, és nem a megjelenés helye miatt történt.

André Wechel hugenotta menekültként alapította frankfurti nyomdáját, ő maga, vejei (Jean Aubry, Jean Marne) és leszármazottjai is szoros kapcsolatot ápol-

⁹ Robert EVANS, *The Wechel Presses: Humanism and Calvinism in Central Europe 1572–1627*, Oxford, 1975 (Past and Present. Supplement, 2); legújabban: MONOK István, *A Batthyány-család németújvári udvara és könyves műveltsége = Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700*, szerk. MONOK István, Bp., OSZK, 2005, 87–104.

¹⁰ Nem akarjuk hosszú jegyzetekkel túlterhelni a tanulmányt, ezért az említett kiadásokat csak röviden, a MONOK-ÖTVÖS-ZVARA sorszámkokra utalva idézzük. A Duaraenus-kötet a nr. 405.

¹¹ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 605.

¹² MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 480.

¹³ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 435.

¹⁴ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 557.

¹⁵ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 89, 95.

¹⁶ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 101.

¹⁷ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 118.

tak a Batthyány családdal.¹⁸ Jean Aubry levelezett a főúrral, intézte könyvbeszerzéseinek jelentős részét. 1586-ban és 1587-ben küldte Németújvárra Calepinus szótárának egy lyoni, 1584-es kiadását,¹⁹ a Sebastian Gryphius-féle 1555. évi lyoni Dionysius Halicarnassaeus-edíciót,²⁰ egy Guillaume Budé által annotált kölni, 1580-as Vegetius-munkát (*De re militari*),²¹ és Marc-Antoine Muret görög chrestomátiáját, kommentárokkal és jegyzetekkel (Párizs, 1586).²²

A klasszika-filológia köréből Batthyány ismerte Geoffroy Tory Berosus Babilonicus-kiadását (Párizs, 1511),²³ de ez a Babilon történetét tárgyaló munka egy olyan kolligátumban maradt fenn, amely alapvetően a 16. század első másfél évtizedéből származó könyveket tartalmaz, antik auktorok kiadásait. Biztosan nem állítható, de valószínű a németújvári ágostonos rendházé lehetett, Boldizsár így juthatott hozzá, nem pedig franciás érdeklődése okán. Sébastien Gryphius lyoni, 1539-es Sallustius-kiadása mellé „M. S.,” aki Batthyány előtti tulajdonosa volt a könyvnek, egy ugyanebből az évből való lipcei kiadást is hozzákötött.²⁴ Csak a kiadó – a menekült hugenotta Henri Estienne – nemzetisége okán említjük a genfi Valla-féle Hérodotosz-kiadást,²⁵ és ebből a tematikus csoportból utolsó előttiként François Pollet *Historia Fori Romani* című archeológiai munkáját (Douai, 1572).²⁶ Érdekes még Guillaume Du Choul archeológiai és történeti írása a görög és a római vallásról, a katonai nevelésről, amelyet Batthyány francia nyelven vásárolt Aubrytól az 1580-as években.²⁷

Megállapíthatjuk tehát, hogy az antik szövegek kiadásainak választásában, illetve a francia humanizmus és klasszika filológia jelentős egyéniségei műveinek megszerzésében nem érvényesült Boldizsár francofilája. A versenytárs bázeli és velencei kiadók művei nagyobb számban vannak jelen gyűjteményében, a fent bemutatott könyvek jelentős része pedig ajándékként, vagy más szempontok szerint kiválasztva került könyvtárába. Fontos azonban az a tény, hogy ismerte a megnevezett szerzőket, kiadókat és műveket, vagyis a francia művelődéstörténetnek erről a részéről is képet formálhatott magának. A két francia archeológiai munka jelenléte azonban arra utal, hogy az antikvitás történeti elemzését tekintve, figyelme – bizonyára a könyvkereskedő (Aubry) szándékának is megfelelően – a francia szerzőkre irányult.

¹⁸ Összefoglalóan lásd a 9. jegyzetben említetteket, és vö. V. ECSEDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézsajtó korában 1473–1800*, Bp., Balassi Kiadó, 1999, 105–109 (Wechel János Zsigmondról); vö. továbbá: RMNy 1308 (Hanau, 1624, David Aubry) David Aubry apja, Jean, André Wechel veje volt.

¹⁹ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 124.

²⁰ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 125, 136.

²¹ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 132.

²² MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 149.

²³ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 385.

²⁴ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 571.

²⁵ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 441.

²⁶ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 555.

²⁷ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 208.

Az orvostudományi munkák külön figyelemreméltó csoportot alkotnak a németújvári bibliotékában. Ezek túlnyomó része valamilyen formában francia vonatkozású, van köztük olyan is, ami Franciaországban is ritkaságnak számít. Ám közülük a legrégebbiről mégis azt állíthatjuk, hogy már Batthyány Boldizsár születése előtt Németújvárra kerülhetett, és az említett ágostonos rendházból maradt a főúrra. Az 1504-ben Lyonban, François Fradinnél megjelent középkori orvosi kézikönyv (*Speculum medicinae*) Arnaldus de Villanova munkája egy olyan kolligátum része, amelynek másik tagja egy velencei ösnyomtatvány (*De conseruatione sanitatis*), és amelyben a 16. század elejéről származó kézzel magyar nyelvű recept olvasható.²⁸ 1577-ben Jean Aubrytól egy érdekes kolligátumot vásárolt Batthyány. Jacques Aubert, Joseph Du Chesne (Quercetanus) és Jean-Antoine Fenot vitája egyes ásványoknak, fémeknek a sebek és betegségek gyógyításában való alkalmazhatóságáról szól. A kolligátum mindhárom tagja 1575-ben jelent meg Lyonban, illetve Bazelben.²⁹ Joseph Du Chesne általában ismert volt Magyarországon, számos munkája fennmaradt napjainkig is, de vitapartneereinek művei ritkán jutottak el a Kárpát-medencébe. Az említett vita témájához kapcsolódik az az antik görög, héber, arab és római szövegeket tartalmazó gyűjtemény, amelyet Guillaume Guillard adott ki Párizsban 1559-ben, és Aubry 1571-ben küldött el a magyar főúrnak (*De transfiguratione metallorum, et occulta, summaque antiquorum philosophorum medicina*).³⁰

A gráci Erhardt Widmar 1585-ben küldte meg Németújvárra azt a gyógyszerészeti szakmunkákból, főként a gyógyszerek adagolásáról szóló művekből álló kolligátumot, amelyben arab és itáliai orvosok mellett Guillaume Rondelet és Pierre de Gorris egy-egy tartátusa is olvasható. A nagyon ritka kiadás Jean Mareschallnál, Lyonban 1584-ben jelent meg.³¹ Ugyancsak Lyonban, de Barthélemy Honoratnál 1587-ben jelent meg Gabriel de Minut könyve *de morbo Gallico*, amely munka (és kiadás)³² gyakorta előfordult a korabeli Magyarországon.

Theophrastus Paracelsus művei, a mellettük és az ellenük hozzászólók műveivel együtt népszerűek voltak a korban. André Wechel is több kiadást szentelt ezeknek, amelyek el is jutottak a magyarországi főúr udvarába azokkal a kiadásokkal együtt, amelyeket ő tanácsolt megvásárlásra.³³ Wechel és vejei talán nem csupán üzleti okokból alakították Batthyány olvasmányizlését. Jean Aubry például 1588-ban egy, a Franciaországban a 16. század második harmadában feltárt őslény-maradványokat bemutató könyvet is elküldött Boldizsárnak (Jean Chassanion munkáját).³⁴

Az élettudományi munkák alapján – annak ellenére, hogy többségük könyvtárosi értelemben gallicumnak számít – nem állapítható meg Boldizsár kifejezett ér-

²⁸ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 332.

²⁹ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 48.

³⁰ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 12.

³¹ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 91.

³² MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 148. Boldizsár Jean Aubrytól vásárolta 1588-ban.

³³ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 531, 589.

³⁴ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 144.

deklódése a francia művek iránt. A kortárs főúri gyűjteményeknek – így a német-újváriak is – csak elenyésző részét képezik az ilyen témájú művek, ebben a tekintetben bizonyára Wechelre és Aubryra hagyatkozott a beszerzésben. Nekik pedig jellemzően francia kötődéseik voltak.

A történelmi érdeklődés egy aktív politikustól természetesen módon várható el. A magyar köznemesség³⁵ és az arisztokrácia tagjainak könyvtáraiban³⁶ a leggyakrabban megtalálható könyvek történelmi tárgyúak. Elsősorban a hazai krónikás irodalom, a szomszéd államok és a törökök története. Ritkán történetfilozófiai és politikaelméleti művek is előfordulnak a korabeli könyvjegyzékeken.³⁷ Nyelvi szempontból a latin után a német a leggyakoribb, majd az olasz és a magyar. Francia történelmi munkákat a 16. században igen ritkán birtokoltak nemeseink.

A kortárs európai történelemtől Batthyány Boldizsár is jelentős számú művet olvasott, és ezek közül – főként a francia történelemtől és a vallásháborúkról – nagyon sok francia nyelvű, francia szerző munkája, vagy francia nyelvterületen adták ki.

A milánói Gieronimo Benzoni az új világról, a felfedezésekről, a franciák floridai expedíciójáról olaszul jelentette meg könyvét, amelyet Urbano Calveto latinra fordított. Boldizsár ezt a latin fordítást genfi kiadásban (1578, Eustache Vignon) vette meg.³⁸ Elias Corvinus 1575 nyarán arról tudósította Batthyányit, hogy prágai könyvkereskedője két kétkötetes, frissen megjelent francia nyelvű kozmográfiai művet küldött neki, amit ő Németújvárba továbbít. Az első két kötet Sebastian Münster művének fordítása, illetve François de Belleforest átdolgozása, kiegészítései (Michel Sonnius kiadása, Párizsban), a másik két kötet pedig az ugyancsak Párizsban Pierre Huillier-nél megjelent André Thevet *La cosmographie universelle* című munkája.³⁹ Ez a vásárlás jól mutatja, hogy Batthyány Boldizsár francia nyelven szívesen olvasott, hiszen ezek a művek latinul is elérhetőek lettek volna számára, modern kiadásban is. Magyarországon az arisztokrata gyűjteményekben a kortárs európai neves emberek arcképei, illetve rövid bemutatásuk gyakran előfordul. Boldizsárnak Erhardt Widmar 1585-ben küldte el Tobias Fendt munkáját Jost Amman metszeteivel (*Monumenta Illustrium per Italiam, Galliam, Germaniam, Hispanias, totum denique Terrarum Orbem eruditione*

³⁵ MONOK István, *A 16. századi köznemesség műveltségéről = Nádasy Tamás (1498–1562), Tudományos emlékülés*, 1998. szeptember 10–11., szerk. SÖPTEI István, Sárovar, Nádasy Ferenc Múzeum, 1999, 105–115.

³⁶ MONOK István, *A magyarországi főnemesség könyvgyűjtési szokásai a XVI–XVII. században*, CaféBábel, 14. kötet (Gyűjtés), 1994/4, 59–68; *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700*, szerk. MONOK István, Bp., OSZK, 2005.

³⁷ Vö. KLANICZAY Tibor, *Korszerű politikai gondolkodás és nemzetközi látókör Zrínyi műveiben = Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerk. VARIAS Béla, Bp., Akadémiai Kiadó, 1987 (Memoria saeculorum Hungariae, 5), 337–400; ÖTVÖS Péter, *Pázmány Miklós gróf könyvei = Klaniczay-emlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére*, szerk. JANKOVICS József, Bp., Balassi Kiadó, 1994, 344–364.

³⁸ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, i. m., nr. 343.

³⁹ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, i. m., nr. 656, 657.

praecipue, et doctrina Virorum, figuris artificiosissimis expressa).⁴⁰ Ebben francia személyek is szerepeltek.

A töröknek az európai területekről való visszaszorítása napi feladat volt Batthyány Boldizsár számára. Állami tisztségei által rárótt kötelesség volt ez, illetve birtokosként a családi birtokait védte. A Török Birodalom története, az egyes ellenük folytatott háborúk krónikája így napi olvasmánya lehetett. A francia tervek a török kiűzésére majd csak a 16. század utolsó évtizedében és a 17. század legelején szaporodnak meg és öltenek olyan formát, amely már a magyarországi politikusok számára is fontossá válhatott.⁴¹ Boldizsár ennek megfelelően főként itáliai és németországi kiadványokból tájékozódott a kérdésben. Francia könyve kettő ismert: Jean Aubrytől 1573-ban vásárolt egy friss kiadású, a Földközi-tengeri háborúkat bemutató művet, Pietro Bizaro munkáját, amely François de Belleforest fordításában Nicolas Chesneau-nál Párizsban jelent meg.⁴² Ugyan ez a fordító ugyancsak olaszból fordította le Matteo Bandello munkáját, amely három kötetben kortárs eseményeket (csak részben a törökkel kapcsolatosakat) mutat be (Anvers, 1567–1569, Jean Waesberghe). A könyvet a többször említett Jean Aubry adta el Batthyány Boldizsárnak.⁴³

Ebben a témacsoportban – kortárs történelem – a franciás műveltség tehát ismét csak érintőlegesen mutatkozik meg, viszont jelzi, hogy a németújvári főúr könnyebben és szívesebben olvasott franciául, mint olaszul vagy németül. Ezért egyes összefoglaló munkákat inkább ezen a nyelven vette meg magának (persze csak akkor, ha ismert francia fordítást). A *francia történelem* részletei iránti érdeklődése azonban túlmutat azon, hogy csupán a könnyebb nyelvi hozzáférést feltételezzük az egyes művek megszerzése mögött.

A francia történelem klasszikusai, Philippe de Commines, Jean Froissart és a művüket folytató Claude de Seyssel egy kiváló latin kiadásban, Johannes Sleidanus fordításában voltak meg neki. Erhardt Hiller, bécsi könyvkereskedőtől vásárolta az 1580-as évek elején Andreas Wechelius kiadásában (Frankfurt am Main, 1578).⁴⁴ A korban nagyon elterjedt Johannes Goropius összefoglalása (Gallica, Francica) a Christoph Plantin-féle antwerpeni kiadásban (1580) maradt fenn Bol-

⁴⁰ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 117. Frankfurt am Main, 1585, Sigmund Feyerabend.

⁴¹ Klaniczay Tibor vázlatosan bemutatja ezeket a műveket. Vö. a 27. jegyzetben idézett tanulmányával, illetve ÖTVÖS, *i. m.*

⁴² MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 32. Ugyanerről a csatáról egy olasz könyvet kölcsön kapott Zrínyi Györgytől, a sógorától, aki azt Velencében vetette tisztartójával; vö. ADATTÁR 11, 553–554.

⁴³ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 210.

⁴⁴ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 174.

dizsár bejegyzésével. A kötetet Németújváron kötötték be, tehát feltehető, hogy ez is friss beszerzés volt, krúdában érkezett.⁴⁵

Jean de Serres kortárs összefoglaló elemzése a franciaországi egyházi és vallási állapotokról (*Commentariorum de statu religionis reipublicae in regno Galliae*) több kiadásban és több érdekes kolligátumban is megvolt a németújvári könyvtárban. A könyv a II. Henrik, II. Ferenc és IX. Károly idején történt eseményeket dolgozza fel. Jean Aubry 1571-ben küldte meg Batthyáynak az első részt (Genf, 1570, Jean Crespin).⁴⁶ A második részt (Genf, 1571, Jean Crespin) csak 1577-ben pótolta.⁴⁷ Közben azonban a mű XII könyvben (négy részben) megjelent 1571 és 1575 között Leidenben, Johannes Jucundus műhelyében is. Boldizsár valamennyit megvette,⁴⁸ az utolsó részt külön is, és ehhez még három érdekes vitairatot hozzákötetett.⁴⁹ Az egyikben Henri II. Estienne Medici Katalin „igaz történetét” mondja el, a másik kettőben pedig egy Matagonis de Matagonibus álnéven író személy két olasz jezsuita (Antonio Matharelli és Papirio Massoni) hugenotta-ellenes vádjait cáfolja (mindhárom: Genf, 1575, Eustache Vignon). Az élesen jezsuita ellenes iratok közül Batthyáynak megvolt az a ma már tisztázott szerzőségű mű is, amely ugyancsak Genfben jelent meg François Perrin műhelyében 1567-ben, persze álnév alatt. Az impresszum „Luce Nouvelle, par Brifand Chassediabes”.⁵⁰ A pamflet (*La Mappede Monde Papistique*) szerzőjeként megjelölt Frangidelphe Escorche-Messes mögött a németországi katalógusok Théodore de Bèze-t sejtik, jóllehet a genfi kiadástörténeti kézikönyv már 1966-ban azonosította a szerzőt (Jean-Baptiste Trento),⁵¹ és a szöveg kritikai kiadása is megjelent 1998-ban.⁵²

A Du Bellay testvérek (Martin és Guillaume) francia történeti összefoglalását az 1513 és 1568 közti időkről ajándékba kapta 1572-ben Sigfried Rybisch kamarai tanácsostól Pozsonyban.⁵³

A Szent Bertalan-éji mészárlás híre hamar eljutott Németújvárra is, és Jean Aubry már 1573-ban számos, ezzel kapcsolatos nyomtatott munkát küldött Boldi-

⁴⁵ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 425. A kötéshez Johannes Manlius kötőműhelye a helyi középkori (ágostonos) kódexanyagot használta. Vö. BORSA Gedeon, *Johannes Manlius könyvkötői tevékenysége*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970–1971, Bp., OSZK, 1972, 301–321; *Ua.* = BORSA Gedeon, *Könyvtörténeti írások III. Az OSZK Évkönyveiben megjelent tanulmányok*, Bp., OSZK, 2000, 99–113; SZENDREI Janka, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, Bp., MTA Zenetudományi Intézet, 1981, F 531.

⁴⁶ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 16.

⁴⁷ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 68.

⁴⁸ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 582, 583.

⁴⁹ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 581.

⁵⁰ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 636.

⁵¹ Paul CHAIX, Alain DUFOUR, Gustave MOECKLI, *Les livres imprimés à Genève de 1550 à 1600*, Genève, Droz, 1966 (réed. 1998) (Travaux d’Humanisme et Renaissance), 65–67.

⁵² Jean-Baptiste TRENTO, Pierre ESKRICE, *La Mappede Monde Papistique (1566)*, édition critique par Frank LESTRINGANT, Alessandra PREDÀ, Genève, Droz, 1998 (Travaux d’Humanisme et Renaissance).

⁵³ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 404.

zsárnak latin és francia nyelven: Guy Dufaur de Pibrac és Stanislaus Elvidius levélváltását (Párizs, 1573, Frédéric Morel),⁵⁴ François Hotman rövid tényleírő értekezését a francia király magyarázó leveleivel (s. l. 1573),⁵⁵ Wolfgang Prischbach választát a francia hivatalos propaganda állításaira (Heidelberg, 1573, Michel Schirat),⁵⁶ illetve a Petrus Perna által Bázélban kiadott antológiát, amelyben neves kortársak tiltakoztak a párizsi események miatt.⁵⁷ Mindkét utóbbi kiadvány hamis nyomdahellyel jelent meg. A jezsuitáknak a Szent Bertalan-éji eseményekben játszott szerepét sokan bírálták a korban. Paulus Albutius ellenük írott levelét Gotthard Vilarmus nyomtatta ki Párizsban 1573-ban, amit Aubry még ugyancsak ebben az évben küldött meg Boldizsárnak.⁵⁸ A gyorsaságra, ahogy Batthyány Boldizsár tájékozódott az eseményekről, jellemző, hogy már 1573-ban megkapta Pierre Carpentier és François Du Port levélváltásának latin kiadását Aubrytól⁵⁹ (a hugenották leölésével kapcsolatban), nem várva meg az egy évvel későbbi francia fordítást.⁶⁰ A későbbiekben is naprakészen tájékozódott, és a Szent Bertalan-éji eseményekről továbbra is beszerzett magának könyveket. Hillertől az 1580-as évek elején vette meg Nicole Gilles munkájának német fordítását (a fordító Nicolas Falckner volt, és a könyv Bázélben 1572-ben Nikolas Brylingernél jelent meg), gondolom, a francia kiadás már nem volt megszerezhető.⁶¹ Aubrytól pedig Jean Berger már politikaelméleti műnek számító munkáját a francia vallásháborúk európai politikai összefüggésbe helyezéséről (*Discours modernes et facécieux des faits advenus en divers pays pendant les guerres Civiles en France*. Lyon, 1572, Pierre Michel).⁶²

1573-ban európai szenzáció volt a lengyel királyválasztás is, így nem csodálható, hogy Boldizsárnak erről is voltak könyvei. Az 1573-as könyvszállítással jutott hozzá Aubrytól Jean Monluc kommentárjaival Henriknek Varsóban 1573. április 10-én a diétán elmondott beszédéhez, franciául.⁶³ A Henrik királlyal 1574-ben történekről Innocent Gentillet egy kötete volt meg a németújvári várban.⁶⁴

Sajnos az 1574-76. évekből nem maradtak fenn Batthyányinak küldött számlák, jöllehet nem feltételezhető, hogy abbahagyta volna a franciaországi hírek ilyen formában történő megszerzését. Az 1577. évi, Jean Aubry által kiállított számlán ismét számos francia történeti munkát találunk. Ezek is a vallásháború

⁵⁴ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 18.

⁵⁵ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 19.

⁵⁶ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 21.

⁵⁷ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 22.

⁵⁸ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 55.

⁵⁹ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 20.

⁶⁰ *Response de François Portus Candiot, aux lettres diffamatoires de Pierre Carpentier, ... pour l'innocence des fidèles serviteurs de Dieu... massacrez le 24 jour d'aoust 1572, appelez factieux par ce plaidereau, traduite nouvellement de latin en françois*, S. l. s. typ. 1574.

⁶¹ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 211.

⁶² MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 237.

⁶³ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 31.

⁶⁴ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 390. Genf, 1574, Jean Lertout.

egy eseményeivel, illetve III. Henrik rövid lengyel királyságával kapcsolatosak (François de l'Isle, François Rasle, Louis Regnier de la Planche, Louis Villebois, Jean Bodin írásai).⁶⁵ Boldizsár birtokába jutott Dudith Andrásnak egy álnéven (Georgius Ebouff) a vallásháború 1576. évéről írt pamfletje is, amely hamis nyomdahellyel (Carthurii, 1577, Amadaeus Menalca) jelent meg.⁶⁶

A későbbiekben már, részben a történeti rálátás miatt, nem csupán pamfletek íródtak a közel kortárs franciaországi eseményekről, de elemzések is. 1584-ben Párizsban jelent meg franciául Henri Lancelot Voisin de Lapopelinière – számos korábbi kiadást megért, mindig tovább írt – munkája az 1560 utáni eseményekről. A könyvet Jean Aubry adta el Boldizsárnak.⁶⁷ Théophile de Banos latin nyelvű összefoglaló történeti szöveggyűjteménye (*De postremis motibus Galliae*) két példányban is megvolt Németújváron. Az egyiket talán ajándékba kapta Johannes Zebenitztól, aki büszke lehetett arra, hogy neki Strasbourgban az akadémia rektora, Melchior Junius dedikálta.⁶⁸

Feltétlenül meg kell még emlékeznünk két ritka könyvről Boldizsár gyűjteményében. Az egyik a *Discours sur la mort de la Royne de Nauarr*.⁶⁹ A versgyűjtemény 1572-ben jelent meg a királynő 1572. június 9-én bekövetkezett halála kapcsán. Batthyáynak Aubry küldte el. A *Figure du meurtre de L'Amiral*⁷⁰ talán azzal a könyvecskével azonosítható, amely Majna Frankfurtban 1570-ben jelent meg B. Corbely kapitány (aki ugyan nem admirális) és szolgálója 1569. évi, a Bourbon tartománybéli Sint Martin d'Estraux melletti megöléséről.⁷¹

Batthyány Boldizsár franciás érdeklődése jelentős mértékben tehát könyvtára történeti irodalmának tartalmi és nyelvi összetételében érhető tetten. Ehhez a témacsoporthoz tartozik kiegészítésként a *történetfilozófia*, illetve a *jogtörténet*. Általában is elmondható, hogy Magyarországon a 16. században nem jellemző nemeseinkre az elméleti művek olvasása, és Batthyány Boldizsár e tekintetben is kiemelkedik kortásai közül. E témában főként latinul olvasott itáliai vagy németországi szerzőket, ellenben Machiavelli *Firenze története* éppen Yves Brinon francia fordításában volt meg neki (Paris, 1577, Jean Borel).⁷² Ezt a könyvet Aubry 1588-ban küldte el neki, ám Innocent Gentillet anti-machiavellista traktátusát már 1577-ben (*Discours sur les moyens de bien gouverner*) megszerezte.⁷³ Ez a munka Genfben jelent meg 1576-ban és 1577-ben is, és vele együtt Boldi-

⁶⁵ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 35, 43, 44, 69.

⁶⁶ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 69, coll. 2. Strasbourg, 1577, Bernard Jobin? – VD 16 E 194; Vö. Pierre COSTIL, *André Dudith humaniste hongrois 1533–1589*, Paris, 1935, 435; *András Dudith's Library: A partial reconstruction*, compiled and with an introduction by József JANKOVICS, István MONOK, ed. István MONOK, Szeged, 1993. Scriptum, p. 60. nr. 92.

⁶⁷ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 235.

⁶⁸ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 339, 340. Frankfurt am Main, 1586, Johann Wechel.

⁶⁹ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 198.

⁷⁰ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 201.

⁷¹ *Le Meurtre du seigneur Corbinelly*, Francfort, 1570, in 4°.

⁷² MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 141.

⁷³ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 47.

zsár megvette Jean Bodin *Les six livres de la republique* című alapművét.⁷⁴ Az 1588-ban beszerzett könyvek között volt egy nehezen azonosítható *Discours de la Gloire*⁷⁵ című mű is.

A római történelem kapcsán írott történetfilozófiai munkákból Jean Le Preux-é volt meg Batthyáynak (*De magistratibus Reipublicae Romanae*),⁷⁶ a 16. századi teoretikus, Franciaországban kiadott művek közül pedig az itáliai Francesco Patrizi erkölcs-, és jogfilozófiai írásai latinul (*De Institutione Reipublicae; De regno et regis institutione*).⁷⁷ A kérdés aktuálpolitikai indíttatásuktól sem mentes teológiai összefüggéseit tárgyaló munkák sem hiányoztak Boldizsár olvasmányai közül. Théodore de Bèze sokat vitatott művét, a *De iure Magistratum in subditos; et officio subditorum erga Magistratus* csak latin fordításban tudta megvenni, és összekötötte azzal a művel, amelyet álneven (Philippe de Mornay), hamis impresszummal (Edinburg, 1579) adtak ki *Vindiciae, contra Tyrannos: sive de Principis in Populum, Populique in Principem, legitima potestate*⁷⁸ címmel.

A *Gargantua és Pantagruel* tekinthető szépirodalomnak, de Rabelais művét Batthyány biztosan nem csupán szórakoztató olvasmányként tartotta. Egy német kiadását Elias Corvinus küldte meg neki 1575-ben,⁷⁹ franciául pedig Jean Aubry 1577-ben.⁸⁰

A francia irodalomból egy *Amadis-regény* ugyancsak németül és franciául is megvolt neki. A német verziót Elias Corvinus 1572-ben küldte,⁸¹ míg Erhardt Hiller a francia kiadást csak később, vélhetően az 1580-as években szerezte be neki.⁸² Már az a tény is érdekes, hogy Batthyány Boldizsár olvasta Rabelais-t és az *Amadis-regényt*, hiszen a 16. században nem ismerünk más főurat Magyarországon, aki ugyanezt tette volna. Azonban az, hogy a már meglévő könyveinek francia eredetijét is megvásárolta, egyértelműen jelzi műveltségének és gondolkodásának francofil jellegét, és persze azt, hogy franciául bizonyos jobban élvezte ezeket a tartalmilag a nyelvi környezetükhöz jobban kötött műveket, mint németül. A konstantinápolyi uralkodó fiáról *Chevalier des Cignes*-ről szóló regényes történet (Nicolas de Herberay) viszont csak franciául volt meg könyvtárában.⁸³

Retorikai, irodalmi, de inkább *filozófiai* műnek nevezhető Gabriel de Minut traktátusa *De la Beauté, discours divers pris sur deux fort belles façons de parler*,⁸⁴ amelyben egy Toulouse környéki hölgy erényei kapcsán igyekszik bizonyítani, hogy a természetes szépség és a természetes jószág összetartozó erények.

⁷⁴ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 80.

⁷⁵ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 139.

⁷⁶ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 476. Lausanne, 1578, Franciscus Le Preux.

⁷⁷ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 533, 534. Parisiis, Egidius Gorbinus, 1575, 1576.

⁷⁸ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 346. Lyon, 1576, Jean Mareschall.

⁷⁹ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 648. Johann Fischart kiadása, Strassburg, 1575.

⁸⁰ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 65. Montluel, 1573, Charles Pesnot.

⁸¹ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 647. Francfurt am Main, 1570–1572, Johann Schmidt.

⁸² MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 177. Antwerpen, 1561, Jan Waesberge.

⁸³ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 238. Paris, 1573, Jean Ruelle.

⁸⁴ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 147. Lyon, 1587, Barthélemy Honorat.

Egyébként a franciaországi filozófiai irodalom jelenléte elényésző Boldizsár könyvtárában, a filozófia általában is főként antik szerzők szövegeivel, illetve erkölcs-, és történetfilozófiai vetületében képviselteti magát. Ez utóbbi érdeklődése miatt vehette meg 1588-ban Aubrytól Nicolaus Contarenus művét, a *de Perfectio-
ne Rerumot*.⁸⁵

A francia *jogi munkák* erősen a szokásjoghoz kötődtek, ezért nem csoda, hogy Franciaországon kívül csak akkor terjesztették őket, ha valamilyen botrányos eset kapcsán jogfilozófiai vagy erkölcsi kérdéseket is felvetettek. Batthyáynak is csak ilyenek voltak, amelyek beszerzéséhez kellett a Wechel-féle nyomdával ápolt kiváló kapcsolata is. Így került egy Toulouse-i házassági per leírása Németújvárra (Jean de Corras műve),⁸⁶ és további négy, Lyonban kiadott munka (jogfilozófia, részben a digesták értelmezése kapcsán, részben francia és nápolyi jogesetekhez kötődően).⁸⁷

A németújvári könyvtár *teológiai* könyvei frissek voltak, közelkortárs kiadások. A már többször említett ágostonos rendházból ugyan maradt ott néhány korábbi könyv, ez azonban nem számottevő mennyiség. Guilielmus Parisiensis Újszövetség-kommentárjainak ösnyomtatvány kiadásai például ilyenek,⁸⁸ de említhetjük a Lyonban, 1517-ben Jean Cambray műhelyében kiadott Zsoltárok könyve-, és Énekek Éneke-kiadást Jacques Perez és Josse Bade sajtó alá rendezésében. Lehet persze ez Boldizsár humanista érdeklődésének is bizonyítéka, hiszen a 16. század eleji humanista biblia-filológia kiváló emlékeiről van szó.⁸⁹

Ötvös Péter idézett, Batthyány Boldizsárról írt portréjában külön kitért arra a kérdésre,⁹⁰ hogy a lutheránus főúr fia mikor került kapcsolatba először a helvét tanokkal, a svájci teológiai nézetekkel. Azt hiszem, hogy Boldizsár figyelme, vonzódása a genfi gondolkodás irányában csak francofiliáján keresztül érthető meg. Ezért hagytuk tanulmányunk végére azoknak a műveknek a rövid áttekintését, amelyek a hugenotta, illetve svájci teológiai gondolkodással összefüggésbe hozhatóak. Általánosságban szükségesnek tartom megjegyezni, hogy Boldizsár kiváló francia nyelvismerete ellenére a teológiai műveket általában latinul szerezte be, még akkor is, ha az eredeti mű franciául íródott. Egy francia és egy német nyelvű svájci teológiai könyve volt, igaz a lutheránus teológiai művek között több a német.

A másik feltűnő jelenség az, hogy Théodore de Bèze húsz különböző munkája volt meg neki, vagyis őt kifejezett figyelemben részesítette, míg Jean Calvin mindössze egy, az úrvacsoráról írt rövid művének német kiadásával,⁹¹ és még egy kis kötettel van jelen a fennmaradt dokumentumokban. Ez utóbbiban a lélek halhatatlanságáról, az anabaptisták és a pseudonikodémíták ellen írott rövid írásai

⁸⁵ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 150. Lugduni, 1587, Franciscus Feuraeus.

⁸⁶ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 386.

⁸⁷ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 610, 638 (kolligátum).

⁸⁸ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 433, 434.

⁸⁹ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 538.

⁹⁰ Lásd a 2. jegyzetet!

⁹¹ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 195.

mellett Martin Bucer és Philipp Melanchthon véleménye olvasható a megjelölt témáról.⁹² E kötetet Elias Corvinus 1572-ben küldte el Boldizsárnak. A helvét szerzők közül Benedictus Aretius szerepel még sok művel (12 kötet), a főúr láthatóan kedvelte Casparus Olivetanus munkáit is. A hugenotta és helvét munkák főként Genfben, Lausanne-ban jelentek meg, de szép számmal akadnak heidelbergi, frankfurti és antwerpeni kiadások is.

A kereszteny hit mibenlétéről (*de fide christiana*), illetve a kereszteny erkölcsiségről (*de ethica christiana*) 11 helvét értelmezése volt, Beza, Benedictus Aretius, Lambertus Danaeus, Pierre Boquin és Jean-François Salvart munkái.⁹³ Külön kiemeljük André Wechel frankfurti kiadásában Petrus Ramus *de religione christiana* című munkáját, amely kötetben Theophilus Banosius Ramus-életrajza is olvasható. E műhöz már Wechel hozzákötette (kiadói kolligátum) Caspar Olivetan művét, az *Expositio symboli apostolicit.*⁹⁴

A helvét bibliai szövegkritikai-, és kommentár-irodalmat 16 kötet képviseli, amelyek közül 12 Benedictus Aretius munkája, három Bezáé és egy Caspar Olivetané.⁹⁵ A humanista szövegkritika eredményeként létrejött század eleji bázeli, velencei kiadások, illetve a lutheránus értelmezések ennél nagyobb számban voltak a németújvári bibliotéka polcain, ám azt hiszem, hogy a svájci kiadások nemcsak Boldizsár szemléletét befolyásolták, hanem környezetét is. Gondolok itt elsősorban a protestáns iskolai tanáira, főként Beythe Istvánra.

Az egyházzól (*de ecclesia*), illetve az Isten és a hívek szövetségéről (*de foedere*) hat helvét szellemű kötetet találtunk Boldizsár könyvei között, Johannes Palmerius, Philippe Du Plessis-Mornay, Urbanus Rhegius, Franciscus Duaraenus, Andreas Gorrotius és Caspar Olivetan munkáit.⁹⁶ Kifejezetten az úrvacsora kérdéseket (*de coena*) Petrus Martyr Vermigli (francia)⁹⁷ és Jean Calvin (német)⁹⁸ műve képviseli, a szentségekről (*de sacramentis*) Théodore de Bèze közismert munkája⁹⁹ állt a főúr rendelkezésére. Az eretnekekről (*de haereticis*) és a házasságról (*de matrimonio*) ugyancsak ez utóbbi írásait vásárolta meg.¹⁰⁰

Tematikus rendben végighaladva azokon a műveken és kiadásokon, amelyek valamilyen formában gallicumok a Batthyány-könyvtárban, elmondhatjuk, hogy Boldizsár valóban nevezhető franciás műveltségűnek. Nem azért, mert könyveinek többsége ilyen, hanem azért, mert speciális érdeklődéssel fordult a francia történelem, a vallás, és a vallási üldözések felé. Emellett a francia irodalom is megközelíthető, talán élvezhető is volt számára. Velence, Bazel, Wittenberg, Frankfurt és Strasbourg mellett Párizs, Lyon és Genf voltak azok a kiadói helyek,

⁹² MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 645.

⁹³ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 51, 52, 60, 62, 197, 347, 348, 572.

⁹⁴ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 559.

⁹⁵ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 322–328, 347, 60, 110, 349, 525.

⁹⁶ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 258, 274, 276, 296, 405, 426.

⁹⁷ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 29.

⁹⁸ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 195.

⁹⁹ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 62.

¹⁰⁰ MONOK-ÖTVÖS-ZVARA, *i. m.*, nr. 207, 217.

ahonnan a legtöbb könyvet beszerezte. André Wechel és veje, Jean Aubry sokat tett azért, hogy a főúr érdeklődése a francia témák iránt élő maradjon. Mindenesetre a 16–17. században Magyarországon nem ismert másik, ilyen mértékben „franciás” könyvtár. A következő majd II. Rákóczi Ferencé lesz.

István Monok

BALTHASAR BATTHYÁNY, LE FRANCOPHONE

Dans la Hongrie du 16. siècle, rares sont ceux qui entendent la langue française. Balthasar Batthyány (1535–1599), rejeton d’une famille protestante de Hongrie occidentale, seigneur de Németújvár (Güssing), se range parmi ces francophones peu nombreux. Son intérêt pour la culture française et ses capacités linguistiques furent renforcés par un séjour de deux ans à Paris. Nous avons examiné comment se manifeste cet intérêt pour la culture française dans les volumes subsistant de sa bibliothèque (conservés dans la collection des franciscains de Güssing) et dans les factures d’achat de livres (André Wechel, éditeur huguenot parisien, ainsi que ses beaux-fils, Jean Aubry et Jean Marne, les descendants de ceux-ci, et enfin son imprimerie à Francfort ont gardé un rapport étroit avec la famille Batthyány). Dans notre étude, nous avons recensé les *gallica* territoriaux, linguistiques, auctoriaux et thématiques. Le fonds de la bibliothèque donne un reflet fidèle de l’intérêt que l’aristocrate hongrois montre pour l’histoire, l’histoire ecclésiastique et la littérature française.